

СТАНОВИЩЕ

от проф. д-р Борис Димитров Парашкевов за дисертационния труд на ас. Станислава Петкова Илиева, докторантка към Департамент „Романистика и германистика“ към Нов български университет в област на висшето образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология, научна специалност „Германски езици 05.04.20 (немски език)

Настоящото становище е изготвено въз основа на подписаната на 27.04.2016 г. заповед на Ректора на НБУ. Задачата му е да даде оценка за дисертацията на докторантката на тема „Анализ на немските модални частици *denn* и *etwa* в съпоставителен план с български език“. Ас. Илиева е родена през 1976 г., завършила е Езиковата гимназия „Бертолт Брехт“ в гр. Пазарджик, магистър е по български език и немски език на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, а от 2012 г. е асистентка по съвременен немски език към Катедрата по „Романистика и германистика“ към същия университет.

Дисертацията в обем от 225 комп. стр. е изготвена под научното ръководство на проф. д-р Мария Грозева. Предварителното ѝ обсъждане бе проведено на 14 април 2016 г. Още там отбелязах, че темата е дисертабилна и приносна както от научно, така и от практическо гледище. Интересът към нея е бил провокиран от високата честотност на модалните частици в разговорната реч, от комуникативната им значимост и от трудностите, които те създават при лексикографското им описание, преводаческата практика и при усвояването им от носители на съответния език.

При разработването на темата по библиографски данни на авторката са използвани над 200 източника на български, немски и други езици. Работата съдържа увод, седем глави, изводи и заключение. Като обект на изследването са посочени съдържащите се още в заглавието немски модални частици *denn* и *etwa* и установяването на техните съответствия в български. Целта на работата е да изследва с какви езикови средства разполага българският език, за да предаде най-точно и коректно различните функции, които изпълняват модалните частици *denn* и *etwa* според комуникативната ситуация и вида изречение, в което са употребени. На стр. 11 са назовани осем задачи на изследването, като за решаването им е избран, от една страна, съпоставителният метод, а от друга – количественият и качественият анализ.

В рамките на първа глава е извършен подробен обзор (стр. 14-61) на теоретичните схващания за частиците в немски и български с цел чрез фонетични, морфологични, синтактични и семантично-прагматични характеристики да се дефинира използваното от докторантката понятие „модална частица“. Този теоретичен раздел е извънредно показателен за все още съществуващите спорове за броя и вида на частиците, означавани така по прототипа *particulae* в латински. Там той обаче е бил надреден,

включвайки наречията, предлозите, съюзите и междуметията, докато в съвременните европейски езици частиците са обособени като самостоятелен клас или категория думи с нееднакви и дори противоречиви квалификации. Съпоставяйки разнородните становища, авторката посочва например приведените у Хадумод Бусман две различни дефиниции, където частиците, от една страна, се определят като общо понятие за всички неизменяеми части на речта, а от друга, са представени в по-тесен план, тоест обхващат само онези групи думи, които са неизменяеми, нямат изреченска стойност и самостоятелно лексикално значение, но изпълняват модифицираща функция.

Следвайки принципа на дистрибуцията, Хелбиг и Буша подразделят думите на две основни групи: „*hauptsächliche Wortklassen*“ – глагол, съществително, прилагателно, наречие и т. нар. „*Funktionswörter*“ – член, предлог, съюз, **частица**, модална дума, дума за отрицание, при което се вижда, че частиците са отделени като клас думи и противопоставени на другите неизменяеми думи по синтактични характеристики. Стесняване границите на понятието се наблюдава при Йоханес Ербен. Под частици (при него „*Satzadverbien*“) той разбира частици за отрицание, модални думи и емоционално-експресивни частици и по този начин разграничава тази група от наречията.

Като оспорва горепосочените постановки, Айзенберг запазва в групата на неизменяемите части на речта само наречия, съюзи и предлози, а частиците разпределя като подвидове на наречията (*doch, wohl, eben*) или на съюзите (*aber, denn*). Това „пренебрежително“ отношение към частиците той оправдава със станалото пословично в партикологията съждение, „*dass man die Partikeln ohne den Rest der Grammatik nicht verstehen kann, den Rest der Grammatik aber doch ohne die Partikeln*“. В последното, осмо, издание на Duden Grammatik 2009, на частиците отново е отделено място наред с другите неизменяеми части на речта: наречие, предлог, съюз.

Обобщавайки направените дотук разсъждения, докторантката очертава за целите на работата си една функционално-семантична класификация на частиците с пет съставни части, на първо място т. нар. *Modalpartikeln*: *ja, denn, wohl, doch, aber, nur, halt, eben, mal, schon, auch, bloß, eigentlich, etwa, nicht, vielleicht, ruhig*. Илиева приема, че частиците в немския език са отделен клас думи в рамките на неизменяемите части на речта (наред с наречия, предлози и съюзи), който може да се дефинира чрез изброени на стр. 19 сл. семантични, морфологични, синтактични и комуникативно-прагматични особености. Пъстрото групиране на частиците у отделните автори докторантката обобщава на стр. 20 сл. Сред тях тя сполучливо по моя преценка се спира на означението **модални частици**, две от които са именно обект на изследването: *denn* и *etwa*. Отбелязва се все пак, че в немската лингвистична литература за тази нехомогенна група думи няма общопризнат термин. С буквалното му съответствие *Modalpartikeln* в рамките на немския език действително трябва да се борави внимателно. Така например в IdS-

Grammatik (Zifonun, Hoffmann, Strecker 1997: 57сл.) частиците са подразделени на шест подгрупи, между които четвъртата – Modalpartikeln – съдържа *bedauerlicherweise, sicherlich, vielleicht*. Тук се навлиза в друга категория, която авторката правилно отнася не към частиците, а към модалните думи. По Хадумод Бусман на синтактично равнище *hoffentlich, vielleicht, vermutlich* се означават като Satzadverbial и са **satzwertig**, напр.: *Vermutlich ist er schon lange krank = Ich vermute, dass er schon lange krank ist*. Това е валидно за всички деадективни модални думи по словообразователния модел на *-er-weise*. Затова и такива структури като *seltsamerweise, überraschenderweise, paradoxerweise* и стотици други се превеждат на български не с модални частици, доста рядко с модални думи или структури (за щастие, за съжаление), а с конструкции *странно е, че... изненадващо е, че..., парадоксално е, че...* или с *което е странно, което е изненадващо, което е парадоксално*, с които съм се занимал обстойно в една студия от 1976 г. В този смисъл за модалните думи, а не за модалните частици се отнася лаконичната бележка на стр. 52: **Служат за изразяване позицията на говорещото лице към изказването.**

При прегледа на българската езиковедска традиция проблеми се установяват при разграничаването на частиците от наречията, които имат самостоятелно лексикално значение, означават признак на друг признак. Въпреки тези разлики се отбелязва наличието на група наречия, които функционално стоят много близо до някои частици. Тук се имат предвид наречията за логическо уточняване и модални отношения като *sigурно, навярно, действително* и др., които обаче по-скоро са модални думи. От българиста Иван Куцаров този тип наречия се окачествяват като модални модификатори. Опирайки се на изложени логически разсъждения, докторантката се присъединява към постановката, че в българския език частиците могат да бъдат диференцирани от останалите части на речта и да бъдат обособени спрямо тях. Модалните частици и т. нар. наречия за логическо отношение и модални отношения (*май, надали, все пак, може би, респ. значи, наистина, действително, вероятно*) не без известни основания се обособяват в отделна група думи, т. нар. „модификатори” или „детерминативи”.

При изложението на синтактичните характеристики проблематични намирам цитираните разисквания на немски автори относно употребата на *eigentlich* и реализирането му ту като наречие, ту като модална частица. Това ми се струва твърде изкуствено, тъй като в двата случая става дума за Satzadverb или Modalwort, изразяващи субективното отношение на говорещия към изказа. Всъщност този случай е разгледан на стр. 47, където във връзка с означението Satzskopus се изтъква, че модалните частици се отнасят към цялото изречение, а не към отделни негови части, с което фактически се констатира допир с модалните думи. Разликата всъщност проличава ясно в постановката на стр. 50: правилното допускане, че

модалните частици не могат да бъдат самостоятелни части на изречението и не могат да се реализират като еквиваленти на изречение в отличие от модалните думи, за които втората част на дефиницията по принцип не е валидна. Отстранено в окончателния вариант на дисертацията е неприемливото твърдението на предишна стр. 49, че модалните частици принадлежат към групата на сказуемото и образуват заедно с него интонационна цялост.

Проблемността при изучаване на частиците е синтезирана в точка втора на Обобщението (стр. 59): „Прилагането на различни принципи и подходи за изследване на частиците води до обясняване на различни аспекти от тяхната същност, но не и до единна цялостна картина. Проблемите са свързани с: обхвата на понятието „частица”, терминологичния апарат, мястото на частиците сред другите части на речта, позицията им спрямо думите, към които се отнасят и мястото им в изречението, функционално-семантичната им класификация.“ Характерът на модалните частици се изтъква в точка четвърта (пак там): „Модалните частици като функционално-семантична група от класа на частиците в рамките на неизменяемите части на речта се дефинират чрез характерни фонетични, морфологични, синтактични и семантично-прагматични особености.“

В глава втора, посветена на методологията на изследването, се изтъква важното положение, че най-пригодна за създаването на модел за съпоставителен анализ се оказва функционалната граматика. Авторката смята, че за изследване на модалните частици като подходи могат да се приложат семасиологическият (от формата към съдържанието) и ономасиологическият (от съдържанието към формата). Експлицира се и мотивацията да се изследват немските модални частици *denn* и *etwa*. Тук като довод по-обоснована е честотата на тяхната употреба и афинитетът им към въпросителните изречения, отколкото това, че те не са били обект на нито едно съпоставително езиковедско изследване на двойката езици български и немски – това, в общи линии, е валидно и за другите модални частици и думи. Сполучлив момент в обобщението е пояснението, че за преводна еквивалентност може да се говори тогава, когато освен лексикално-граматични се отчитат и прагматични, социолингвистични, стилистични и психолингвистични фактори. Приемлив е също постулатът, че две изказвания са еквивалентни тогава, когато имат еднакви семантично-прагматични функции в съпоставим езиков и неезиков контекст, без да се държи сметка за сходство във формалните синтактични структури. С програмен характер за изследването е точка осма с нейните подточки, което подсеща, че въпросите на методологията би трябвало да се изтеглят в уводната част на изследването.

В глава трета „Характерни особености и функционална реализация на частиците *denn* и *etwa*“ е приета препоръката коментарната част на коректно приведената етимологична справка (стр. 84) да бъде преведена на български, което подобрява смисъла на нейното наличие.

Възможните реализации на лексемата *denn* в речта като съчинителен съюз, като наречие, като частица за сравнение и като модална частица (специализирана основно за въпросителни изречения) са представени по прегледен начин, като е добавено обстоятелството, че като съчинителен съюз *denn* изисква прав словоред.

Относно възможните реализации на *etwa* в речта се отбелязва функцията на думата както като модална частица, така и като частица за степен и/или наречие. Характерните особености и функционалната реализация на *denn* и *etwa* са обобщени в три точки и 10 подточки (стр. 101 сл.).

Централна част на изследването е глава четвърта, в която въз основа на 3004 ексцерпирани страници от 80 литературни източника е извършен съпоставителен анализ на *denn* и *etwa* в произведения на немски автори и преводите им на български език. При анализа (стр. 146) на *denn* са установени 456 употреби като модална частица (от общо 842 регистрирани). Всички еквиваленти са представени таблично, при което извънредно показателен е резултатът, че в 72,6 процента не е използвано българско преводно съответствие на *denn*. За *etwa* обобщените данни (35 употреби като модална частица от общо 76 със седем установени преводни еквивалента) показват значително по-нисък процент на игнориран прототип – 38,2 %.

Много положителна оценка заслужава осъществената в глава пета идея за „Съпоставителен анализ на „*denn*“ и „*etwa*“ в произведения на български автори и техните преводи на немски език“. В тази част на изследването докторантката се е постарала да установи дали, кога и в каква степен в немски преводи се прибегва до употребата на съответната немска модална частица. Дали се откриват определени типични варианти и ако е така, доколко те съответстват на установените вече в предходната глава преводни еквиваленти. Отново в над 3000 ексцерпирани страници са открити 503 случая на модална частица (от 948 реализации). Като прототипи са посочени *a*, *абе*, *ама*, *ами*, *бе*, *бре*, *е*, *и*, *пък*, *та*, *че* и други. Сред тях фигурират също *ли* и *нима*, които според мене дооформят въпроса в български и едва ли немската притурка *denn* е техен типичен еквивалент. При *etwa* пропорцията е 35 случая на модална частица от 76 употреби. Тези данни са полезни за съставителите на речници, което, разбира се, не означава срещу *denn* и *etwa* да се изброяват всички потенциални съответствия. Изборът на някои от тях в крайна сметка зависи от усета и субективното решение на преводача.

Впрочем на лексикографската проблематика е посветена глава шеста, където се разисква наличието на модалните частици в немско-българските речници. Обичайна практика е преди посочването на еквиваленти да се маркира принадлежността на думата към една от частите на речта, наред с проблема дали например четворната функция на *denn* да се представи в една или в четири леми. В такива случаи меродавна би трябвало да е и практиката

в немски, която обаче съвсем не е еднозначна. За липсата на благонадеждна интерпретационна последователност в немски свидетелстват например следните съдържащи се в Duden Rechtschreibung за някои посочени в списъка на стр. 40 *halt (eben) süddt. Partikel*, но *man (= mal Partikel) norddt. Adverb; gelt/gell (nicht wahr) süddt. Interjektion*. В Обобщението на стр. 198 докторантката отбелязва: „Направените в настоящото изследване анализи на съвременните немско-български речници по отношение на представяне на МЧи показват, че в повечето случаи те не отразяват постиженията на лингвистичните изследвания и информацията относно синтактичната и прагматико-функционалната употреба е незадоволителна.“ Това фактически се потвърждава от констатирания в първа глава теоретичен разнобой по отношение на частиците, лексикографски допълван с традиционната констатация <непреводимо> най-вече след използваното предимно в диалози *denn* в речниците.

В глава седма се разисква мястото на модалните частици в чуждоезиковото обучение. Трудностите и проблемите при преподаването и усвояването на модалните частици действително произтичат от обстоятелството, че „Носителите на езика използват частиците интуитивно и трудно биха могли да обяснят защо са предпочели конкретната частица в съответната ситуация“ (стр. 188). Това според мене е обуславящо за превеждането по ситуационен усет от страна на лицето, владеещо целевия език като матерен. Овладелият чуждия език постига ситуационна изразна еквивалентност чрез подражание на усвоени от опита структури и конструкции. В противен случай инициативността, основавана на заучени формули, може да доведе до комичност при боравенето с чуждия език.

Без да правя разбор на генералните изводи и на обобщителните думи, мога да потвърдя, че те достоверно проследяват и отразяват извършеното от докторантката в предходните глави.

Авторефератът е изготвен според изискванията. В него се посочват пет теоретични и практико-приложни приноса, които реално и в най-стегнат вид обобщават акцентите в изследването и решените в него задачи. Налице са и три публикации по темата също в съгласие с изискването на закона.

Общите ми впечатления от избора на темата, от структурирането и изпълнението на изследването, не на последно място и от езика на дисертацията са изцяло положителни. В този случай характерната за ПУ „Паисий Хилендарски“ симбиоза на специалностите български език и немски език са довели до едно полезно във всяко отношение съпоставително проучване, извършено от една негова абсолвентка. Въз основа на това предлагам на почитаемото научно жури да присъди на асистентката Станислава Илиева образователната и научна степен „доктор“.

София, април 2016 г.

(проф. д-р Борис Парашкевов)